

3. Stanowisko społeczeństwa polskiego wobec rewolucji i wojny domowej w Rosji (1917-1921)

Przesłanki

Rewolucja październikowa 1917 r. odbiła się głośnym echem w całym świecie. Szczególny wpływ wywarła ona na społeczeństwo polskie.

Społeczeństwo to było szczególnie predestynowane do wystąpień rewolucyjnych. Już w końcu XVIII wieku walcząc w obronie, zagrożonej przez trzy sąsiadujące z Polską mocarstwa, suwerenności i integralności państwowej, Polacy dokonali reform ustrojowych i sformułowali program wysoko oceniany później przez Karola Marksa¹. Likwidacja państwa i podział ziem polskich pomiędzy trzy sąsiadujące z nimi państwa, tj. Austrię, Prusy i Rosję spowodowały umocnienie sił reakcyjnych w Europie. Polskie dążenia do odbudowy państwa narodowego stanowiły natomiast czynnik wzmagający siły i procesy rewolucyjne w Europie. Rewolucjoniści polscy brali udział niemal we wszystkich wystąpieniach rewolucyjnych Europy XIX wieku głosząc hasło: "Za Waszą i Naszą Wolność". Wystąpienia te znalazły też uznanie i poparcie wielu ośrodków rewolucyjnych. Wysoko oceniali je twórcy naukowego socjalizmu². Polacy odegrali też poważną rolę w działalności I i II Międzynarodówki³. Z chwilą powstania partii socjaldemokratycznej w Rosji rewolucjoniści polscy podjęli z nią współpracę. Rewolucyjna partia polskiego proletariatu: Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) weszła w skład

¹ K. Marks, *Przyczynki do historii kwestii polskiej*. Rękopisy z lat 1863-1864. Warszawa 1971, ss. 145-146.

² Marks, Engels o Polsce. Zbiór materiałów w dwóch tomach. Opracowała i do druku przygotowała H. Michnik, słowo wstępne: C. Bobińska. Warszawa 1960; C. Bobińska, *Marks i Engels a sprawy polskie*. Warszawa 1955.

³ *Pierwsza Międzynarodówka a sprawa polska*. Dokumenty i materiały. Opracowali: J. W. Borejsza... pod red. H. Katza, Warszawa 1964; J. W. Borejsza, *W kręgu wielkich wygnańców 1848-1895*. Warszawa 1963.

Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji (SDPRR). W walce jaka toczyła się w łonie SDPRR o rewolucyjny program i rewolucyjną taktykę działania rewolucjoniści polscy popierali na ogół bolszewików z Leninem na czele⁴. Odmienne stanowisko zajmowała Polska Partia Socjalistyczna (PPS). Eksponowała ona dążenia do niepodległości. Podejmowała współpracę z rewolucjonistami rosyjskimi, ale przy zachowaniu samodzielności organizacyjnej⁵.

Udział Polaków przebywających w Rosji w rewolucji i wojnie domowej

W chwili wybuchu rewolucji w Rosji ziemie polskie znajdowały się w całości pod kontrolą Austro-Węgier i Niemiec. Społeczeństwo polskie było bardzo zróżnicowane pod względem społecznym i politycznym. Ziemie polskie miały nadal na ogół rolniczy charakter. Przemysł był słabo rozwinięty. Wojna spowodowała poważne zniszczenia materialne i straty osobowe. Część urządzeń fabrycznych została wywieziona do Rosji, a część do Niemiec⁶. Władze carskie wcieliły do armii rosyjskiej około 600 tys. Polaków. Część robotników została ewakuowana wraz z zakładami pracy do Rosji. W różnych ośrodkach przemysłowych Rosji już przed wojną osiedliło się wielu Polaków. W samym Petersburgu w 1914 r. mieszkało ich około 80 tysięcy. W czasie wojny w Rosji znajdowały się też tysiące Polaków - jeńców wojennych z armii austriackiej i niemieckiej. Szacuje się, że w 1917 r. na terenie Rosji przebywało łącznie około 3,5 mln ludności polskiej⁷. Ludność ta wraz z innymi narodami carskiej Rosji buntowała się przeciw caratowi. Żądano przerwania wojny, poprawienia zaopatrzenia ludności, demokratyzacji stosunków, a także rozwiązania nabrzmiałej kwestii narodowej.

⁴ Z. Łukawski, Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym 1894-1907. Warszawa 1984; W. Najdus, SDKPiL a SDPRR 1893-1907. Wrocław 1973; J. Sobczak, Współpraca SDKPiL z SDPRR. Warszawa 1980; G. W. Strobel, Die Partei Rosa Luxemburgs, Lenin und die SPD. Der polnische "europäische" Internationalismus in der russischen Sozialdemokratie. Wiesbaden 1974.

⁵ U. Hausteil, Sozialismus und nationale Frage in Polen. Köln-Wien 1969.

⁶ J. Holzer, J. Molenda, Polska w pierwszej wojnie światowej. Wydanie III. Warszawa 1973.

⁷ W. Najdus, Polacy w rewolucji 1917 roku. Warszawa 1967.

Część ludności polskiej w Rosji nastawiała się na walkę z caratem celem rozbicia carskiego więzienia narodów i stworzenia warunków umożliwiających odbudowę niepodległego państwa polskiego. Ludność ta, po obaleniu caratu, sympatyzowała z burżuazyjnym Rządem Tymczasowym, tworzyła własne polskie oddziały zbrojne i zwalczała siły rewolucyjne rewolucyjne⁸.

Część natomiast nie ograniczała się do wysuwania postulatów o charakterze narodowym, lecz żądała daleko idących zmian społecznych i politycznych. Bardziej uświadomieni klasowo robotnicy polscy wchodzili w skład partii bolszewickiej. W skupiskach polskich w Rosji działały grupy lokalne polskich partii socjalistycznych, a mianowicie: Polska Partia Socjalistyczna (PPS), Polska Partia Socjalistyczna Lewica (PPS Lewica) i SDKPiL⁹.

PPS była partią reformistyczną i niepodległościową. Członkowie jej brali udział w tworzeniu i działalności rad delegatów, ale sympatyzowali raczej z mienszewikami. Popierali oni polski program narodowy¹⁰.

PPS Lewica zerwała z nacjonalistycznym programem PPS. Zbliżała się do haseł programowych bolszewików, ale w niektórych kwestiach zajmowała odmienne stanowisko. Generalnie biorąc popierała ona hasło: "cała władza w ręce rad". W 1917 r. w Rosji działało około 30 lokalnych kół PPS Lewicy. Skupiały one około 3 tys. zorganizowanych członków. Brali oni udział w działalności rad, a następnie w wojnie domowej po stronie bolszewików¹¹.

SDKPiL natomiast uznawała się za część składową SDPRR, a następnie od 1918 r. Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików). W 1917 r. w Rosji działało około 40 lokalnych grup tej partii; skupiały one około 5 tys. członków. W Piotrogradzie wydawano własne pismo "Trybuna". Przedstawiciel SDKPiL, Feliks Dzierżyński w sierpniu 1917 r. został jednym z sekretarzy KC

⁸ H. Bagiński, *Wojsko polskie na wschodzie 1914-1920*. Warszawa 1921; L. Grosfeld, *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji*. Warszawa 1968; M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*. Warszawa 1969.

⁹ W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918-1919*. Warszawa 1971.

¹⁰ T. Ładyka, *Polska Partia Socjalistyczna (Fracja Rewolucyjna) w latach 1916-1917*. Warszawa 1962.

¹¹ J. Kasprzakowa, *Ideologia i polityka PPS Lewicy 1907-1914*. Warszawa 1965; F. Tych, *PPS Lewica w latach wojny 1914-1918*. Warszawa 1960.

SDPRR¹². Około 20 innych członków tej partii wchodziło w skład Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Wielu z nich brało udział w przygotowaniu i przeprowadzeniu powstania zbrojnego w Piotrogradzie, Moskwie i innych ośrodkach¹³.

W latach 1918-1921 brali oni udział w wojnie domowej i w wojnie obronnej przeciw wojskom interwencyjnym państw kapitalistycznych. W rewolucji i wojnie domowej brało też udział wiele osób bezpartyjnych¹⁴. Wielu robotników i inteligentów polskich uznawało i popierało idee rewolucji październikowej, nie mając wcześniej formalnych powiązań partyjnych, a często nawet nie interesując się sprawami politycznymi. Rewolucja wciągnęła ich w wir wydarzeń.

W toku sporów wewnętrznych w Rosji część przywódców SDKPiL zajmowała stanowisko zbieżne z poglądami lewicowych komunistów. Nie doceniali oni znaczenia kwestii narodowej, opowiadali się przeciw nowemu podejściu do kwestii agrarnej, a przede wszystkim zwalczali koncepcję pokoju z Niemcami, wzywając do kontynuowania wojny rewolucyjnej¹⁵.

Między historykami radzieckimi i polskimi toczył się spór na temat liczby Polaków biorących udział w tych wydarzeniach. Historycy radzieccy raczej zaniżali liczbę polskich żołnierzy rewolucji. Większość z nich do 1917 r. była bowiem obywatelami państwa rosyjskiego. Trudno ich było wobec tego zaliczyć do grupy tzw. internacjonalistów. Do oddziałów internacjonalistów zaliczano na ogół polskich jeńców wojennych z armii niemieckiej i austro-węgierskiej. Tych było mniej.

Natomiast historycy polscy do grupy rewolucjonistów polskich, tj. internacjonalistów, zaliczają wszystkich Polaków biorących udział w rewolucji i wojnie domowej, bez względu na to, jakie posiadali oni obywatelstwo. Według szacunkowych obliczeń przyjmuje się, że bezpośredni,

¹² A. Chackiewicz, Feliks Dzierżyński. Studium biograficzne. Warszawa 1968; B. Radlak, SDKPiL w latach 1914-1917. Formy i metody działalności. Warszawa 1967.

¹³ K. Malak, Udział Polaków-Bolszewików w wydarzeniach rewolucyjnych w Piotrogradzie, Marzec-Listopad 1917 r. [W:] Kraje Socjalistyczne 1985. T. I, nr 1-4, s. 329-363.

¹⁴ P. Kaleniczenko, Polacy w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej na Ukrainie 1917-1920. Warszawa 1969; W. Najdus, Udział Polaków w Rewolucji Październikowej. Warszawa 1967; A. Manusiewicz, Polacy w Rewolucji Październikowej (luty - październik 1917). Warszawa 1967; I. Pawłowski, K. Sobczak, Walczyli o Polskę. Polacy i oddziały polskie w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917-1921. Warszawa 1967.

¹⁵ Zob. S. S. Nicieja, Julian Leszczyński-Leński. Biografia. Warszawa 1979; P. Samuś, Edward Próchniak. Biografia. Warszawa 1983.

aktywny udział w rewolucji brało około 100 tys. Polaków. Wielu z nich poległo w walce z przeciwnikami rewolucji. Z tych, którzy przeżyli rewolucję i wojnę domową, część pozostała w ZSRR, a część w latach 1921-1922 wyjechała do Polski¹⁶.

Przywódcy polskich ugrupowań socjalistycznych wobec rewolucji

Rewolucjoniści polscy sądzili, że rewolucja październikowa w Rosji dała początek rewolucji powszechnej. Liczyli oni na to, że procesy rewolucyjne szybko ogarną ziemie polskie i całą Europę, że utworzona zostanie Europejska Republika Rad. Nie doceniali oni znaczenia odrębności narodowych i siły dążeń narodowych. Ideolog SDKPiL, Róża Luksemburg głosiła, że kwestia narodowa należy już do przeszłości, że nie wywiera ona już istotnego wpływu na życie społeczeństwa polskiego. Dowodziła ona, że dążenie do odbudowy niepodległego państwa polskiego jest przejawem utopizmu politycznego¹⁷. Mimo krytyki Lenina, poglądy te utrzymywały się w partii. W tej sytuacji z jednej strony partia bolszewicka z Leninem na czele wysuwała hasło uznające prawo narodów podbitych przez carat do samookreślenia aż do oderwania się od Rosji, a z drugiej strony rewolucjoniści polscy wzywali do potępienia dążeń narodo-wyzwoleńczych i wysuwali hasła ponadnarodowe¹⁸.

Tymczasem naród polski, pozbawiony ochrony własnego państwa narodowego od dłuższego czasu, narażony był na ucisk narodowy. Na przełomie XIX i XX wieku wzmogły się procesy germanizacyjne i rusyfikacyjne. Spowodowały one wzrost patriotyzmu po stronie polskiej. Część społeczeństwa polskiego w warunkach zaostrej walki narodowej przeszła nawet na pozycje nacjonalistyczne. Społeczeństwo to odrzucało koncepcje ponadnarodowego rozwiązania trapiących je trudności. Łudziło się ono, że wszelkie kłopoty i trudności będzie można przezwyciężyć tylko w

¹⁶ J. Sobczak, *Udział Polaków w tworzeniu i umacnianiu państwowości radzieckiej w pierwszych latach jej istnienia (1917-1928)*. Warszawa 1984.

¹⁷ *Kwestia polska a ruch socjalistyczny*. Zbiór artykułów w kwestii polskiej z przedmową R. Luksemburg. Lwów 1905, ss. 173-177.

¹⁸ *Ruch robotniczy i ludowy w Polsce w latach 1914-1923*. Warszawa 1960

ramach własnego państwa narodowego. W kołach burżuazyjnych i drobnomieszczańskich idee te popularyzowała endecja. Propagowała ona hasła nacjonalistyczne i kontrrewolucyjne¹⁹.

W środowisku robotniczym działały: PPS, Narodowy Związek Robotniczy (NZR) i Narodowe Stronnictwo Robotnicze (NSR). Socjaliści próbowali łączyć hasła społeczne z narodowowyzwoleńczymi. Głosili oni, że walka o socjalizm na ziemiach polskich nabrac może właściwego sensu dopiero w ramach samodzielnego demokratycznego polskiego państwa narodowego. Na pierwszy plan wysuwali oni dążenie do odbudowy takiego państwa zwalczając silnie SDKPiL i PPS Lewicę. PPS cieszyła się dużymi wpływami wśród robotników i inteligencji²⁰.

Narodowy Związek Robotniczy działał na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego. Głosił hasła nacjonalistyczne. Postulował, by masy pracujące podporządkowały swe sprawy klasowe interesom ogólnonarodowym²¹. Na ziemiach Polskich zaboru pruskiego program taki głosiło NSR²². W środowisku żydowskim tendencje separatystyczne głosił Ogólnożydowski Związek Robotniczy *Bund*. Ugrupowania te skutecznie zwalczały wysuwane przez SDKPiL i PPS Lewicę hasła rewolucyjne i internacjonalistyczne.

Już obalenie caratu w marcu 1917 r. spotkało się z dużym rezonansem w Polsce. Fakt ten przyjęto z powszechnym uznaniem i aplauzem w całym kraju. Carat nie miał w Polsce sympatyków ani obrońców. Z wielkim uznaniem przyjęto też deklarację Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich z 27 II 1917 r. w sprawie polskiej. Prasa polska pisała dużo o roli Rządu Tymczasowego i rad, o walce z głodem i wojną, o zmaganiach różnych sił w Rosji²³.

¹⁹ R. Wapiński, *Narodowa demokracja 1893-1939*. Wrocław 1980.

²⁰ J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917-1919*. Warszawa 1962; H. Piasecki, *Żydowska organizacja PPS*. Wrocław 1978.

²¹ T. Monasterska, *Narodowy Związek Robotniczy 1905-1920*. Warszawa 1913.

²² Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność NSR i NPR w Wielkopolsce w latach 1917-1937*. Warszawa-Poznań 1980.

²³ Z. Dworecki, *Spółczesność polskie w Wielkopolsce a Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa*. "Zeszyty Naukowe UAM", Historia nr 9. Poznań 1968, ss. 145-170; E. Mendel, *Stosunek górnośląskiej prasy polskiej do sprawy niepodległości Polski (1914-1918)*. Opole 1966; tenże, *Polacy na Górnym Śląsku w latach I wojny światowej. Położenie i postawa*. Katowice 1971; H. Wrotkowski, *Wpływ Rewolucji Październikowej w Rosji na aktywizację mas pracujących w Kaliszu*. Kaliska Rada Delegatów Robotniczych. "Zeszyty Naukowe UAM", Historia nr

Stopniowo coraz więcej pisano o programie bolszewików i Leninie²⁴. Cenzura niemiecka kontrolowała prasę. Niektóre informacje i komentarze konfiskowano. W komentarzach tych wydarzenia w Rosji analizowano z jednej strony z punktu widzenia polskich dążeń narodowyzwoleńczych, a z drugiej strony z punktu widzenia przemian ogólnoeuropejskich²⁵.

Obalenie Rządu Tymczasowego i przejęcie władzy przez bolszewików Rosji przyjęto w Polsce w sposób bardzo zróżnicowany. Z jednej strony nie ukrywano podziwu dla bolszewików i Lenina. Wprawdzie nie wielu ludzi zdawało sobie wówczas sprawę z historycznego znaczenia tego faktu. Jednak obalenie panowania burżuazji, przejęcie władzy przez rady, nacjonalizacja przemysłu, przekazanie ziemi w ręce mas pracujących znalazły uznanie większości społeczeństwa polskiego. Decyzje te krytykowali tylko nieliczni przedstawiciele klas posiadających, głównie ziemianie. Z drugiej strony ujawniano obawy, czy odpadnięcie Rosji spośród państw walczących nie osłabi obozu Ententy i nie przedłuży zmagania wojennych w Europie. Ze szczególnym zainteresowaniem dyskutowano na temat rokowań pokojowych w Brześciu. Podpisanie 9 II 1918 r. układu z Centralną Radą Ukraińską spowodowało bunt w Polsce²⁶.

Do tego czasu część konserwatystów polskich zachowywała jeszcze lojalną postawę wobec Austro-Węgier i Niemiec. Państwa te proklamowały utworzenie Królestwa Polskiego, wyraziły zgodę na powołanie kontrolowanego przez nich rządu polskiego i przystąpiły do tworzenia uzależnionej od Niemiec armii polskiej²⁷. Informacje o przekazaniu ziem spornych nacjonalistom ukraińskim spowodowały dymisję rządu Jana Kucharzewskiego i bunt oddziałów wojskowych, które przeszły na drugą stronę frontu do Rosji. Przez Polskę przetoczyła się fala wieców i demonstracji o antyniemieckim charakterze. Współpracujące z Niemcami grupy konserwatywne zostały ostatecznie skompromitowane.

9. Poznań 1968, ss. 179- 202; Z badań nad wpływem i znaczeniem rewolucji rosyjskich 1917 r. dla ziem polskich. Wrocław 1968.

²⁴ P. Hauser, Taktyka rewolucyjna W. I. Lenina w opinii polskiej prasy poznańskiej w okresie marzec 1917 - styczeń 1918 roku. "Zeszyty Naukowe UAM", j.w., ss. 203-212.

²⁵ A. Czubiński, Rewolucja w Rosji i w Niemczech w latach 1917-1919. Analogie i przeciwieństwa. "Zeszyty Naukowe UAM", j.w., ss. 63-86; J. Pajewski, Rosja rewolucyjna a Europa wersalska. Tamże, ss. 41-61; S. Sierpowski, Wpływ rewolucji rosyjskich na wewnętrzną sytuację Włoch w latach 1917-1921. Tamże, ss. 395-433.

²⁶ S. W. Wojstowski, Traktat Brzeski a Polska. Londyn 1960..

²⁷ J. Pajewski, Odbudowa państwa polskiego 1914-1918. Warszawa 1978

Spółeczeństwo polskie zajęło w całości postawę antyniemiecką. Szerzyły się nastroje buntownicze. Żołnierze polscy zaczęli dezercerować z armii niemieckiej i austriackiej. Rozwijała się szybko konspiracyjna Polska Organizacja Wojskowa (POW)²⁸. Chłopi odmawiali płacenia podatków i realizacji dostaw żywności. Bunt ogarnął przede wszystkim okupowane przez Niemcy i Austrię ziemie polskie zaboru rosyjskiego. Znaczne ożywienie wystąpiło jednak również w społeczeństwie polskim zaboru pruskiego. Ruch polski na ziemiach tych aż do listopada 1918 r. miał jednak konspiracyjny charakter. Niemniej i na tym terenie dochodziło do sporadycznych demonstracji, jawnego buntu przeciw pruskiemu zaborcy²⁹.

Przezwrot w Polsce jesienią 1918 r.

Idee rewolucji ogarniały coraz szersze grupy ludności. Coraz częściej mówiono o konieczności zastosowania tych metod, które zostały już wypróbowane w Rosji. Latem 1918 r. do okupowanej Polski przenikali emisariusze SDKPiL, PPS Lewicy i PPS z Rosji. Przewozili oni informacje i zadania. Jednocześnie z Łodzi, Warszawy i Zagłębia Dąbrowskiego niektórzy młodzi działacze przekradali się do Rosji. Nastąpiło zwiększenie przepływu niekontrolowanych przez okupantów informacji i wymiany poglądów. Wszystko wskazywało na to, że dążenia rewolucyjne ulegną wzmocnieniu³⁰.

Tymczasem sytuacja komplikowała się. Klasa robotnicza w Polsce była nieliczna. Wielu robotników znajdowało się w wojsku lub zostało wywiezionych do Rosji lub do Niemiec. Partie robotnicze uległy osłabieniu. Wielu przywódców znajdowało się daleko od kraju. W kraju narastały dążenia narodowowyzwoleńcze. Umacniały się wpływy ugrupowań niepodległościowych³¹.

Wprawdzie już 5 XI 1918 r. w Lublinie powstała pierwsza na ziemiach polskich rada delegatów robotniczych. Wkrótce w stu miejscowościach b. zaboru rosyjskiego działały rady delegatów

²⁸ T. Nałęcz, Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918. Wrocław 1984.

²⁹ A. Czubiński, Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza, charakter, znaczenie. Poznań 1978.

³⁰ W. Kuszyk, Walki klasowe na wsi polskiej 1918-1919. Materiały źródłowe. Warszawa 1968; W. Stankiewicz, Konflikty społeczne na wsi polskiej 1918-1920. Warszawa 1963.

³¹ Ruch robotniczy i ludowy..., op. cit.

robotniczych. W skład rad wchodził jednak przedstawiciele kilku orientacji politycznych, np. SDKPiL, PPS Lewica, PPS, NZR, *Bund*, *Poale Syjon*. Nurt rewolucyjny znacznie większe wpływy uzyskał tylko w niektórych radach. Najbardziej rewolucyjny charakter miała RDR Zagłębia Dąbrowskiego³².

W Rosji rady w ciągu kilku miesięcy zmieniły swój charakter. Rewolucyjna partia bolszewików zdobyła w nich większość. Hasło "cała władza w ręce rad" miało głębokie uzasadnienie polityczne. Rady stanowiły faktyczny czynnik władzy. Tymczasem w Królestwie Polskim lewica nie umacniała swych wpływów. W Galicji rady nie powstały w ogóle. W zaborze pruskim dominowały w nich wpływy niemieckich i polskich klas posiadających³³.

W tej sytuacji w Polsce rady nie mogły spełnić roli instrumentu rewolucyjnej walki o władzę. Nie dojrzały one do przejęcia władzy w imieniu mas pracujących. W społeczeństwie polskim dominującą pozycję zajmowały dwie orientacje polityczne, tj. narodowo-demokratyczna i piłsudczykowska³⁴. Endecja posiadała znaczne wpływy, ale czołowi jej przywódcy znajdowali się za granicą. Reprezentowała ona głównie mieszczaństwo. Natomiast piłsudczycy wywodzili się z PPS i cieszyli się poparciem ugrupowań lewicy społecznej. Dysponowali oni wpływami w wojsku, tajną organizacją i charyzmatycznym przywódcą³⁵. Jesienią 1918 r. rozwój wydarzeń uległ zresztą wielkiemu przyspieszeniu. Państwa centralne zostały pokonane na froncie zachodnim i stanęły w obliczu rewolucji. Austro-Węgry rozpadły się w październiku 1918 r.³⁶ W Galicji ujawnił się natychmiast ostry konflikt narodowościowy między Polakami, Ukraińcami i Czechami. Już 1 XI 1918 r. we Lwowie doszło do starcia zbrojnego, które przytłumiło tendencje rewolucyjne³⁷.

W Królestwie rządy niemieckie załamały się w dniach 10-11 XI 1918 r. Władzę przejęły tu polskie stronnictwa niepodległościowe z J. Piłsudskim na czele³⁸. Wobec walk o granice państwa

³² Z. Szczygielski, A. Tymieniecka, Z dziejów rad delegatów robotniczych w Polsce. Warszawa 1960.

³³ Z. Dworecki, Polskie rady ludowe w Wielkopolsce 1918-1920. Poznań 1962; S. Kubiak, F. Łóżowski, Rady robotniczo-żołnierskie w Wielkopolsce 1918-1919. Poznań 1959.

³⁴ J. Molenda, Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908-1918. Warszawa 1980.

³⁵ A. Garlicki, U źródeł obozu belwederskiego. Warszawa 1983; D. T. Nałęczowie, Józef Piłsudski - legendy i fakty. Warszawa 1986.

³⁶ H. Batowski, Rozpad Austro-Węgier 1914-1918. Wrocław 1965.

³⁷ Cz. Mączyński, Boje Lwowskie. Warszawa 1923.

³⁸ P. Łossowski, Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 r. Warszawa 1986.

umacniały się nadal tendencje patriotyczne i narodowe, które przytłumiły dążenia rewolucyjne i internacjonalistyczne. W zaborze pruskim rządy niemieckie utrzymały się do końca grudnia 1918 r. I tutaj doszło do walki zbrojnej na tle narodowym. Zapoczątkowało je Powstanie Wielkopolskie na przełomie lat 1918/1919. Kontynuowały je powstania śląskie w latach 1919, 1920 i 1921.

Walki w Galicji, rozbrajanie Niemców w Królestwie, powstania w Wielkopolsce i na G. Śląsku to wydarzenia nie do pomyślenia bez udziału mas pracujących. Wbrew stanowisku Róży Luksemburg dążenia narodowe nie tylko nie osłabły, ale nabrały większego znaczenia. Hołdowała im nie tylko burżuazja, ale również klasa robotnicza. Gdyby partie rewolucyjne w Polsce w 1918 r. wysunęły hasło walki o Polską Republikę Rad, wydarzenia w Polsce mogłyby przyjąć inny charakter. Nastroje rewolucyjne pod wpływem rewolucji październikowej w Rosji były duże. Gdyby walki rewolucyjne można było połączyć z walką o własne socjalistyczne państwo narodowe, ruch rewolucyjny niewątpliwie rósłby w siłę. Tymczasem partie rewolucyjne w Polsce nadal odzęgnywały się od dążeń narodowyzwoleńczych.

W dniu 16 XII 1918 r. SDKPiL połączyła się z PPS Lewicą tworząc Komunistyczną Partię Robotniczą Polski (KPRP). Nowa partia rewolucyjna uchwaliła Platformę Polityczną, w której m.in. głosiła:

"Polska, jak wszystkie kraje ginącego kapitalistycznego świata, wkracza w okres rewolucji socjalnej. Cała władza musi przejść w ręce proletariatu miast i wsi, zorganizowanego w radach delegatów robotniczych... W okresie międzynarodowej rewolucji socjalnej, burzącej podstawy kapitalizmu, proletariat polski odrzuca wszelkie hasła polityczne, jak autonomia, usamodzielnienie, samookreślenie, oparte na rozwoju form politycznych okresu kapitalistycznego... Dla międzynarodowego obozu rewolucji socjalnej nie ma kwestii granic, opiera się on na zasadzie wspólności interesów międzynarodowej klasy robotniczej, wykluczając wszelki ucisk narodowy i usuwając grunt spod wszelkich zatargów na tle narodowym i językowym zarówno w obecnych terytoriach granic, jak i w stosunku do rozproszonych tzw. mniejszości narodowych"³⁹.

Cytowane wyżej stanowisko wynikało z kompletnej niezajomości sytuacji w Polsce i Europie. Miało ono czysto doktrynerski charakter. Utrudniało też dotarcie partii do mas robotniczych, które ochotniczo brały masowy udział w powstaniach narodowych oraz w kształtowaniu odrodzonego

³⁹ KPP. Uchwały i rewolucje. T. 1. Warszawa 1954, s. 42-43.

państwa i jego granic⁴⁰. Wykorzystując tę sytuację, inicjatywę w kształtowaniu odrodzonego państwa polskiego wzięły w swe ręce partie liberalno-demokratyczne. Odrodzona Polska ukształtowała się jako państwo burżuazyjno-demokratyczne. Działalność RDR została ograniczona do problemów aprowizacyjno-porządkowych. Już w maju 1919 r. zostały one rozbite na kierowane przez PPS rady socjalistyczno-niepodległościowe i kierowane przez KPRP rady rewolucyjne. Rozbicie to spowodowało ich osłabienie, a następnie likwidację w lipcu 1919 r.⁴¹

W ten sposób powstała paradoksalna sytuacja. Społeczeństwo polskie w znacznym stopniu uległo nastrojom rewolucyjnym. Tysiące rewolucjonistów polskich brało bezpośredni udział w rewolucji w Rosji. Rewolucja spowodowała rozbitcie systemu europejskiego, hamującego polskie dążenia niepodległościowe i stworzyła pośrednie i bezpośrednie przesłanki do odbudowy niepodległego państwa polskiego⁴². Z drugiej strony odbudowujące się państwo polskie ukształtowało się jako państwo burżuazyjne.

Rewolucja burżuazyjno-demokratyczna w Polsce i Rosja Radziecka

Odbudowa państwa oznaczała znaczny postęp w stosunku do tego, co było na ziemiach polskich do jesieni 1918 r. Uciskany przez obce państwa naród polski uzyskał bowiem możliwość zjednoczenia się w ramach jednolitego państwa polskiego. W przeciwieństwie do uciskanych i wyzyskujących monarchii o ustroju półfeudalnym odrodzone państwo polskie przyjęło postać republiki demokratyczno-parlamentarnej. Proklamowano 8-godzinny dzień pracy, prawo zrzeszania się, demokratyczne prawo wyborcze.

Były to przemiany rewolucyjne. Na ziemiach polskich dokonała się rewolucja burżuazyjno-demokratyczna. Dokonała się ona pod wpływem doświadczeń płynących z

⁴⁰ A. Czubiński, Rola klasy robotniczej w walce o odbudowę niepodległego państwa polskiego (1918-1919). [W:] Z perspektywy 60 lat. Warszawa 1982, ss. 333-351.

⁴¹ F. Hawranek, Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918-1921. Wrocław 1966; A. Leinwand, Pogotowie bojowe i milicja ludowa w Polsce 1917-1919, Warszawa 1972; J. Walczak, Ruch robotniczy w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918-1926. Katowice 1973.

⁴² H. Jabłoński, Międzynarodowe warunki odbudowy niepodległości Polski w 1918 r. (W:) Ruch robotniczy i ludowy..., op. cit., ss. 1-62.

rewolucyjnej Rosji i klęski wojennej państw centralnych (Austro-Węgry i Niemcy), które jesienią 1918 r. również ogarnięte zostały rewolucją⁴³.

W Polsce, podobnie jak w Austrii, Czechosłowacji i w Niemczech rewolucja burżuazyjno-demokratyczna nie przeszła w fazę rewolucji socjalistycznej. Złożyło się na to wiele przyczyn. Ogół społeczeństwa polskiego uznał stan osiągnięty jesienią 1918 r. za wielki sukces. W społeczeństwie polskim występowały silne złudzenia. Sądzono, że własne państwo narodowe rozwiąże wszystkie występujące do tego czasu trudności i kłopoty. Jednocześnie obawiało się ono, by przejście do rewolucji socjalistycznej nie doprowadziło do anarchii i utraty z trudem zdobytej niepodległości.

Wyobraźnię opinii publicznej animowała skomplikowana walka o ustrój i granice państwa. Walka ta była ostro krytykowana przez siły rewolucyjne. Tymczasem dla odradzającego się państwa polskiego był to problem pierwszorzędnej wagi. W wielu regionach brak było jasno zarysowanej granicy etnicznej. Sięgano do tradycji historycznej. Szybko doszło do konfliktu, praktycznie biorąc, z wszystkimi sąsiadami. Najgroźniejszym z nich był pokonany w wojnie, ale nie rozbity do końca, imperializm i militarizm niemiecki. Władze rewolucyjne Rosji, generalnie rzecz ujmując, występowały w obronie pokonanych Niemiec i przeciw roszczeniom terytorialnym Polski.

W. I. Lenin sądził, że Niemcy stoją bezpośrednio przed przewrotem socjalistycznym. Sądził on, że rewolucja listopadowa 1918 r. w Austrii i w Niemczech przerośnie szybko w rewolucję socjalistyczną. Liczył on, że rewolucja ta odciąży Rosję i zadecyduje o rozwoju wydarzeń w Europie w całości. W tej sytuacji potępiał podjęte przez mocarstwa zachodnie próby ograniczenia Niemiec, przerzucenia na nie odpowiedzialności za wybuch wojny i ukarania ich⁴⁴.

Polska wraz z Francją zajmowała w tej kwestii diametralnie odmienne stanowisko. Fakt ten pogłębiał w Polsce nieufność do rewolucji i do rewolucyjnej Rosji. W tej sytuacji przywódcy odrodzonego państwa polskiego wstrzymywali się od regulowania stosunków z Rosją. Odrodzone państwo polskie szukało zabezpieczenia swej przyszłości w oparciu o Francję, Anglię i USA. Była

⁴³ H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier...*, op. cit.; A. Czubiński, *Rewolucja 1918-1919 w Niemczech*. Wydanie II poprawione i uzupełnione. Poznań 1977.

⁴⁴ W. I. Lenin, *Rezolucja uchwalona na wspólnym posiedzeniu WCIK, Rady Moskiewskiej, komitetów fabrycznych i związków zawodowych 22 października 1918 r.* [W:] *Dzieła*, t. 28. Warszawa 1954, ss. 122-124.

to orientacja imperialistyczna, a nie rewolucyjna. W okresie tym znajdowała ona jednak coraz większe zrozumienie i uznanie nie tylko klas posiadających, ale również znacznej części mas pracujących⁴⁵.

Odrodzone państwo polskie nie potrafiło dojść do porozumienia z rewolucyjną Rosją. Władza radziecka w Rosji natomiast początkowo zajęta była wojną domową i do Polski nie przywiązywała większego znaczenia. Już w październiku 1918 r. J. Marchlewskiemu powierzono obowiązki przedstawiciela dyplomatycznego Rosji w Polsce⁴⁶. Sądono, że polskie pochodzenie posła ułatwi porozumienie. Tymczasem ani Rada Regencyjna, ani rząd Piłsudskiego-Moraczewskiego nie nawiązały stosunków z Rosją i nie udzieliły Marchlewskiemu akredytacji.

Geneza, charakter i skutki wojny 1920 r.

Wojna polsko-radziecka narastała stopniowo na tle polsko-ukraińskich i polsko-litewskich starć granicznych. Stopniowo obejmowała ona coraz większy zasięg. Piłsudski zmierzał do rozczłonkowania Rosji na mniejsze organizmy państwowe. Chciał w tym celu wyzyskać zarówno wojnę domową w Rosji, jak i interwencję zbrojną państw kapitalistycznych. Społeczeństwo polskie w planach tych nie było zorientowane i nie udzielało im zbyt szerokiego poparcia. Wojnę traktowano jako walkę o granice odradzającego się państwa. Nawiązywano do tradycji przedrozbiorowych. Natomiast strona radziecka dość jednostronnie wojnę traktowała jako kolejny, 14 pochód Ententy przeciw rewolucji rosyjskiej. Odradzającą się Polskę traktowano jako mrionetkę w ręku imperializmu francuskiego, jako taran antyradziecki i ostrze antyradzieckiego systemu wersalskiego itp. "Wiemy, że ofensywa Polski - mówił Lenin 5 XI 1920 r. - to szczątki starego

⁴⁵ W. T. Kowalski, Rok 1918. Warszawa 1978; J. Pajewski, Odbudowa państwa..., op. cit.

planu, który niegdyś jednoczył całą międzynarodową burżuazję"⁴⁷. Tymczasem wojna polsko-radziecka była z jednej strony wojną o granice odradzającego się państwa polskiego, a z drugiej strony wojną o powstrzymanie przenikających nadal z Rosji idei i tendencji rewolucyjnych. Tendencje te były dla rządu polskiego bardzo niebezpieczne. Polska mogła w okresie tym spełnić rolę pomostu, umożliwiającego siłom rewolucyjnym przeniknięcie ze wschodu na zachód do centrum Europy lub tamy blokującej rewolucję. Burżuazja polska miała pełną świadomość tego faktu. Podejmowała ona wojnę nie czekając na stanowisko Ententy i Ligi Narodów. Ofensywa Piłsudskiego w 1920 r. podjęta została bez zgody i pomocy państw zachodnich. Kontrofensywa radziecka odparta została również bez poważniejszego zaangażowania państw zachodnich. Szturm Armii Czerwonej na Warszawę w sierpniu 1920 r. spowodował jednak daleko idącą izolację KPRP i umocnienie wpływów burżuazji w Polsce. Tymczasem rewolucjoniści polscy w Rosji i przywódcy radzieccy sądzili, że Piłsudski realizuje plany imperializmu francuskiego wbrew stanowisku polskich mas pracujących.

"Gdyby Polska stała się radziecką, robotnicy warszawscy otrzymali od Rosji Radzieckiej pomoc, na którą czekali i którą z radością witali - mówił Lenin - Pokój Wersalski zostałby rozbity i cały system międzynarodowy, ustanowiony dzięki zwycięstwu nad Niemcami, runąłby..."⁴⁸.

Z badań szczegółowych wynika, że większość robotników polskich nie czekała na pomoc Armii Czerwonej i nie witała jej z radością. Mimo wielokrotnych zapewnień władz radzieckich głoszących, że Armia Czerwona nie występuje przeciw państwu polskiemu, lecz tylko przeciw rządowi burżuazji polskiej, społeczeństwo polskie w zdecydowanej swej masie traktowało ją wrogo. Klasowa interpretacja genezy i charakteru wojny w 1920 r. w Polsce nie przyjęła się⁴⁹.

"Armii Czerwonej, która szła na Warszawę pod hasłem wyzwolenia społecznego - pisze Z. Załuski - która wyciągnęła rękę do klasowych braci robotników polskich, nie powitały na warszawskich rogatkach bramy tryumfalne. Było to niewątpliwie dla rewolucjonistów rosyjskich poważnym zawodem. O sprawie tej mówiono i pisano wiele w 1920 r. i jeszcze długo później.

⁴⁶ F. Tych, H. Schumacher, Julian Marchlewski. Szkic biograficzny. Warszawa 1966, s. 285.

⁴⁷ W. I. Lenin o Polsce i polskim ruchu rewolucyjnym. Warszawa 1954, s. 475.

⁴⁸ Tamże, ss. 499-500.

⁴⁹ A. Czubiński, Komunistyczna Partia Polski. Zarys historii. Warszawa 1975, ss. 60-65.

Mądrze analizowano przyczyny, lecz analizy przywódców egzystują często obok utrwalających się wrażeń i odczuć, które składają się na poglądy ludzkie"⁵⁰.

Zresztą Lenin podkreślał również wieloaspektowy charakter wojny 1920 r.

"I Rosja Radziecka - mówił on - wystąpiła w lecie 1920 r. nie tylko jako siła broniąca się przed przemocą, przed natarciem polskich białogwardystów, wystąpiła ona w rzeczywistości jako siła światowa, zdolna do zburzenia Traktatu Wersalskiego i do wyzwolenia setek milionów ludzi w większości krajów świata"⁵¹.

Podjmując decyzję o kontrofensywie i o wkroczeniu na tereny etnicznie polskie, władze radzieckie planowały przede wszystkim działania przeciw systemowi wersalskiemu w Europie. Polska traktowana była tu w sposób niejako drugorzędny.

"Zbliżenie się naszej armii do Warszawy - mówił Lenin - dowiodło bezpośrednio, że gdzieś niedaleko od niej znajduje się środek ciężkości systemu światowego imperializmu wspierającego się na Traktacie Wersalskim. Polska, ostatnia twierdza przeciw bolszewikom, znajdująca się całkowicie w rękach Ententy, jest tak potężnym czynnikiem tego systemu, że kiedy Armia Czerwona zagroziła tej twierdzy - zachwiały się cały system"⁵².

W rachunku Lenina licząca rzekomo 70% ludności świata burżuazja krajów pokonanych i uzależnionych od Ententy popierała rzekomo siły rewolucyjne. Lenin liczył przede wszystkim na położone w centrum Europy pokonane i uzależnione od państw zwycięskich Niemcy. Polacy obawiali się imperializmu niemieckiego. Na tym tle trudno im było też dojść do porozumienia z rewolucyjną Rosją. Tworzony w tych warunkach Tymczasowy Polski Komitet Rewolucyjny (TPKR) w Białymstoku nie mógł liczyć na zrozumienie i poparcie ogółu społeczeństwa polskiego. Społeczeństwo to atak Armii Czerwonej na Warszawę latem 1920 r. uznało za zagrożenie z trudem osiągniętej niepodległości. Udzieliło ono wsparcia rządowi i wodzowi naczelnemu. Młodzież pospieszyła ochotniczo do wojska. Armia Ochotnicza w ciągu kilku tygodni osiągnęła stan 104 tys. osób. Załamanie się ofensywy Armii Czerwonej pod Warszawą w sierpniu 1920 r. spowodowało stabilizację systemu burżuazyjnego nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie na całe 20 lat. Wojna

⁵⁰ Z. Załuski, *Drogi do pewności*. Warszawa 1984, s. 81.

⁵¹ W. I. Lenin o Polsce i polskim ruchu..., op. cit., s. 522.

⁵² Tamże, s. 488.

ta odegrała szczególną rolę w skali ogólnoeuropejskiej. Tym bardziej odnosi się to do sytuacji w Polsce i w stosunkach polsko-radzieckich.

Wojna spowodowała znaczne straty osobowe oraz straty materialne po obydwu stronach frontu. Władza radziecka traktowała ją jako ogniwo wojny interwencyjnej burżuazyjnej Europy przeciw rewolucji. W Polsce traktowano ją jako próbę ponownej likwidacji odrodzonego po 123 latach niewoli samodzielnego państwa polskiego. W Polsce wojna spowodowała znaczny wzrost nacjonalizmu, klerykalizmu i konserwatyzmu. Obrosła ona legendą. Spowodowała, że tradycyjne w Polsce nastroje internacjonalistyczne i rewolucyjne uległy przekształceniu w przeciwieństwo.

"Fundamentem światopoglądu wyniesionego z pól bitewnych roku 1920 - pisał Z. Załuski - był przede wszystkim strach... Strach o bardzo różnej treści i obliczu... Był to strach przed ślepym żywiołem, obalającym wszystko, co znane, swojskie. Strach przed bezlitosną potęgą potopu...".

Był to strach mieszczaństwa przed rewolucją, która "zaprezentowała się w Polsce w 1920 roku niewątpliwie ze strony najmniej pociągającej"⁵³.

Ze strachu przed rewolucją zrodziła się niechęć do państwa rewolucji, do Rosji. Niechęć tę utrwaliła świadomie tworzona legenda 1920 roku. Trudno było ją przezwyciężyć.

Po drugiej stronie frontu było podobnie. Wojna 1920 r. stanowiła poważne zagrożenie dla osiągnięć rewolucji. Wojna spowodowała mobilizację setek tysięcy ludzi. Była to największa z wojen interwencyjnych. Brało w niej udział około 1 miliona ludzi. Kontrewolucyjne i interwencyjne dążenia Polski analizowano na tle rosnącego w zachodniej Europie ruchu "Ręce precz od Rosji". Polskę oceniano szczególnie krytycznie. W odróżnieniu od przebywających w Rosji Radzieckiej rewolucjonistów polskich przeciwników rewolucji nazywano tam "białopolakami".

"Termin 'Białopolacy' - pisze Załuski - był początkowo terminem służącym rozróżnieniu między prawdziwymi Polakami a Polską kontrewolucyjną. Im bliżej Wisły, tym 'białopolaków' okazywało się więcej... Na przedpolach Warszawy rodziło się przekonanie, że innych po prostu nie ma"⁵⁴.

Stereotyp "białopolaka" przetrwał w ZSRR wiele lat.

⁵³ Z. Załuski, op. cit., ss. 75-76.

⁵⁴ Tamże, s. 81.

Doświadczenia wojny 1920 r. zaciążyły poważnie na świadomości obu narodów. W Polsce spowodowały na długi czas osłabienie wpływów i znaczenia ruchu rewolucyjnego oraz tendencji internacjonalistycznych⁵⁵.

Wojna polsko-radziecka 1920 r. zamyka okres wojen interwencyjnych w Rosji i przyływu fali rewolucyjnej w Europie. Wraz z załamaniem ofensywy Armii Czerwonej pod Warszawą załamaniu uległ ruch rewolucyjny we Włoszech, w Niemczech, w Anglii i we Francji. W Europie stabilizowały się porządki burżuazyjne.

Reasumując należy stwierdzić, że stosunek społeczeństwa polskiego do rewolucji socjalistycznej w Rosji był bardzo złożony. Opinia publiczna w Polsce przechodziła znamiennej ewolucję od początkowego uznania i poparcia sił rewolucyjnych do krytyki, a następnie zwalczania rewolucyjnego państwa.

Wsparcie dla rewolucji ograniczały obawy przed nią jako siłą niszczycielską i zagrażającą. Szczególną rolę w ewolucji nastrojów i poglądów spełniła wojna 1920 r. Miała ona bardzo złożony charakter. Spowodowała jednak powstanie wielu stereotypów. Niektóre z nich przetrwały do dnia dzisiejszego. Polacy spełnili znaczną rolę w rewolucji i wojnie domowej, wspierając siły rewolucyjne. W 1920 r. większość z nich walczyła jednak przeciw Armii Czerwonej i Rosji Radzieckiej. Wojna spowodowała znaczne osłabienie sił rewolucyjnych w Polsce i w Europie. Znamiennym jest fakt, że tylko część polskich bojowników rewolucji po powrocie z Rosji do Polski znalazła drogę do partii komunistycznej. Znaczna część do partii nie wstąpiła i działalności rewolucyjnej nie kontynuowała. Problem ten czeka jednak jeszcze na szczegółowe badania.

⁵⁵ A. Czubiński, *Komunistyczna Partia Polski*, op. cit.; H. Malinowski, *Szkice z dziejów klasy robotniczej. Wybrane zagadnienia z lat 1917-1919*. Warszawa 1973; F. Świątkowa, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski 1918-1923*. Warszawa 1968.